

дошкольного віку. Визначено, що оволодіння зв'язною мовою можливо тільки при достатньому рівні сформованості лексико-граматичної структури мови. В роботах В. Тищенко, І. Марченко, М. Шеремет визначені складності програмування змісту розгорнутих висловлювань і їх мовного оформлення у дітей з загальним недорозвитком мови. В дослідженнях зарубіжних і вітчизняних науковців висловлювання охарактеризовані як специфічний тип висловлювання, в структуру якого входять логічно пов'язані між собою висловлювання. Визначені шляхи розвитку зв'язної монологічної мови через формування оціночно-етических висловлювань у старших дошкільників з ОНР засобами художньо-мовної діяльності.

Ключові слова: монологічна мова, елементарні висловлювання, загальне недорозвиток мови, оціночно-етическі висловлювання.

Bondarenko N.A. The ways of forming the halting monologue speech of elder pre-school age children who have general underdevelopment of speech

The main theme of the article is the problem of formation of elementary considerations, as a kind of halting monologue speech. It was accomplished the theoretical analysis of researches on the development of speech of preschool age children. During the research was determined that to master the halting monologue speech is possible, only if the appropriate level of forming the vocabulary and grammar structure of speech is available. According to researches of V. Tishchenko, I. Marchenko, M. Sheremet were determined the difficulties of programming the detailed content of speech and language processing by children with general speech underdevelopment. According to researches of foreign and Ukrainian scientists the discourse that was characterized as specific type of applying the considerations, that should contain the judgments logically interconnected. Were defined the ways for the development of halting monologue speech through the formation of appreciable and ethical judgments of older preschoolers with general speech underdevelopment by means of artistic speech activity.

Keywords: monologue speech, elementary reasoning, general underdevelopment of speech, to evaluate ethical judgments.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2013 р.

Стаття прийнята до друку 10.11.2013 р.

Рецензент: д.п.н., проф.М.К.Шеремет

УДК 376.1-056.264:376.1-056.34

**ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ МОВЛЕННЕВОГО ДЕФЕКТУ
У ДІТЕЙ З ВАДАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Боряк О.В.

кандидат педагогічних наук, доцент

Удосконалення та модернізація системи спеціальної освіти в світі інклюзивного навчання охоплює різні категорії дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Сучасний стан педагогічної практики вимагає від психолого-педагогічної діагностики інформації про особливості аномального розвитку, що виникають при тотальних ураженнях мозку. Враховуючи тісний взаємозв'язок мови та мислення та одночасну самостійність мовленнєвої функції дослідження особливостей формування мовленнєвої діяльності та з'ясування специфічних відхилень у її розвитку, що відбивають характер основного дефекту, можуть надати додаткові відомості для диференціального діагностування психічного розвитку дитини та подальших очікуваних результатів розвивально-корекційної та навчально-корекційної роботи.

Серед існуючих нозологій осіб із порушеннями психічного та (або) фізичного розвитку особливе місце займають діти з вадами інтелектуального розвитку (розумовою відсталістю).

Методи і прийоми навчання розумово відсталих дітей розробляються в спеціальній педагогіці протягом багатьох років, але досліджень, присвячених особливостями організації та здійснення комплексної логопедичної роботи в умовах спеціальних закладів освіти для цієї нозології майже відсутні. Сучасні корекційні заклади освіти, що працюють з дітьми з різним ступенем розумової відсталості, навіть сьогодні, мають значні труднощі у виборі форм та методів здійснення логокорекційної роботи. Цей факт обумовлений відсутністю регламентуючих документів, підручників; спеціального дидактичного інструментарію, публікацій в спеціальній педагогічній літературі, що висвітлюють практичний досвід роботи з дітьми з різним ступенем розумової відсталості.

Майже в усіх закладах освіти, під час роботи з розумово відсталими дітьми, логопеди-практики впроваджують методи, прийоми, технології логопедичної роботи розроблені для дітей без порушень у розвитку. У зв'язку з цим метою цієї статті є аналіз літературних джерел, щодо визначення структури мовленнєвого дефекту при порушеннях інтелектуального розвитку.

Окремі проблеми сучасної логопедії зосереджено в роботах українських науковців, серед яких: розвиток та формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) (Л.Ф. Трофименко), формування інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності у розумово відсталих дошкільників (В.В. Тищенко), корекція порушень писемного мовлення у дітей із дитячим церебральним паралічем (Е.А. Данілавічюте), розвиток писемного мовлення у дітей із тяжкими порушенням мовлення (Н.В. Чердниченко),

психолого-педагогічні основи підготовки слабочуючих дітей до навчання в школі (М.К. Шеремет), формування творчого зв'язного мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР) (І.С. Марченко),

Порушення мовлення у розумово відсталих дітей (РВД) досліджувалися Л.С. Вавіною, О.В. Гавриловим, К.К. Карлепом, Г.О. Каше, С.Ю. Коноплястою, Р.І. Лалевою, Р.Є. Левіною, Л.С. Логвіною, І.С. Марченко, Д.І. Орловою, М.О. Савченко, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, М.Ю. Хватцевим та ін. За результатами цих досліджень, в молодших класах спеціальної школи порушення мовленнєвого розвитку притаманні 50-60% дітей. У підготовчому-першому класах кількість дітей з дефектами мовлення значно більша.

У вітчизняній та зарубіжній дефектології дослідженням особливостей мовленнєвого розвитку розумово відсталих дітей присвячені роботи: А.К. Аксьонової, В.В. Воронкової, О.В. Гаврилова, Н.С. Гаврилової, М.Ф. Гнезділова, Л.В. Занкова, Р.І. Лалаєвої, В.Г. Петрової, В.В. Сильченко, Т.К. Ульянової, але більшість цих праць розкривають специфічні особливості формування фонетичного, лексичного, граматичного компонентів мовленнєвої системи.

На думку С.Я. Рубінштейна, основними чинниками недорозвитку мовлення РВД є слабкість завершальної функції кори, повільне формування нових диференційованих зв'язків у всіх аналізаторах. Аналізуючи особливості мовленнєвого розвитку цієї нозології дітей, В.Г. Петрова виділяє комплекс різноманітних чинників, що обумовлюють ці порушення. При цьому вона наголошує, що основним чинником аномального розвитку та порушень мовлення є недорозвиток пізнавальної діяльності.

Домінуючим аспектом вивчення порушень мовлення у дітей із легким та помірним ступенем розумової відсталості є системно-структурний підхід, що враховує, перед усім, співвідношення порушень різних рівнів мовленнєвої системи, взаємозв'язок та обумовленість первинних та вторинних відхилень у розвитку аномальної дитини та в структурі її дефекту.

У сучасній психології, психолінгвістиці та логопедії мова трактується як специфічна ієрархічно організована мовленнєва діяльність. У структурі цієї діяльності відокремлюються різноманітні етапи та рівні (В.І. Бондар, Л.С. Виготський, М.І. Жинкін, Н.О. Зимня, С.Ю. Конопляста, О.О. Леонтєв, Т.М. Сак, В.М. Синьов, М.К. Шеремет).

У сучасних наукових дослідженнях українських вчених (С.Ю. Коноплястої, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, М.К. Шеремет та ін.) обґрунтовані важливі для теорії і практики логопедії питання структури мовленнєвої діяльності в нормі та патології, психологічних механізмів мовлення, особливостей формування мовленнєвої діяльності дитини в онтогенезі.

Мовлення є складним фізіологічним, психологічним, розумовим процесом, в якому поєднуються як елементарні (сенсомоторні, гностико-практичні), так і високоорганізовані рівні (смысловий, мовленнєвий). Наявність у дітей розумової патології призводить до системного порушення (недорозвинення) багатьох, а іноді і всіх його компонентів

З метою дослідження мовлення дітей з вадами інтелектуального розвитку важливим є питання про рівні процесу формування мовленнєвого висловлювання (мотиваційний, змістовий, мовний, сенсомоторний) та взаємозв'язок цих рівнів у структурі мовленнєвого дефекту.

Порівняння інтелектуального та мовного компонентів у структурі порушень мовленнєвого розвитку залишається складною та недостатньо вивченою проблемою. Вивчення структури мовленнєвого дефекту у дітей з легким та помірним ступенем розумової відсталості (ПСРВ) обумовлює необхідність аналізу багатьох теоретичних концепцій: про співвідношення мислення та мовлення, про первинні та вторинні порушення, про загальні та специфічні закономірності в психічному розвитку, про рівневі структури мовленнєвого процесу. Зупинимося на них докладніше.

Концепція Л.С. Виготського про первинні та вторинні відхилення в процесі дизонтогенезу є методологічною передумовою вивчення та аналізу структури дефекту при різних порушеннях психофізичного розвитку. Науковець вважав важливим диференціацію первинних (домінуючих) ознак розумової відсталості від вторинних і третинних проявів ускладнень розвитку, підкреслюючи специфічне та дуже складне відношення симптомів до чинників що їх утворюють. На думку автора, не є правильним співвідносити всі особливості психіки розумово відсталої дитини з основним чинником її розумової відсталості, з дифузним ураженням головного мозку. «Першим і найбільш складним ускладненням, що виникає як вторинний симптом при розумовій відсталості є недорозвинення вищих психічних функцій» [1, с. 69]. Відповідно, неправильно вважати, що всі порушення мовлення у розумово відсталих дітей (РВД) обумовлені тими ж чинниками, що і розумова відсталість, і ці порушення входять до структури основного порушення пізнавальної діяльності при розумовій відсталості.

Співвідношення загальних та специфічних закономірностей у розвитку дітей при різних проявах дизонтогенезу (В.І. Бондар, В.І. Виготський, В.І. Лубовський, В.В. Лебединський, В.М. Синьов, Ж.І. Шиф та ін.). Автори наголошують, що розвиток психіки аномальної дитини відповідає тим самим закономірностям, що і розвиток дитини без порушень. Але, одночасно з загальними закономірностями, в розвитку аномальної дитини

виявляються і специфічні. На думку В.І. Лубовського, вони мають різний ступень спільного: деякі з них притаманні для всіх форм аномального розвитку, інші – поєднують лише вибірково, треті притаманні певному окремому дефекту [2, с. 16].

На думку Р.І. Лалаєвої, порівнюючи концепцію Л.С. Виготського, В.І. Лубовського про загальні та специфічні закономірності розвитку дітей з різними видами дизонтогенезу по відношенню до мовленнєвого розвитку РВД з метою аналізу структури мовленнєвого дефекту потрібно зазначити про необхідність відокремлення в структурі мовленнєвого дефекту загального, притаманного всім РВД, а також специфічного, яке характерне лише певним групам дітей цієї нозології.

Аналізуючи результати досліджень В.В. Засенко, Р.І. Лалаєвої, С.П. Миронової, М.С. Певзнер, В.Г.Петрової, В.М. Синьова, Є.Ф. Соботович, О.П. Хохліної та ін. до специфічних закономірностей, притаманних для всіх РВД слід віднести:

- системне недорозвинення мовлення як поєднання взаємопов'язаних компонентів (фонетико-фонематичного та лексико-граматичного);
- наявність порушень мовленнєвої діяльності на різних рівнях її функціонування;
- домінування порушень на семантичному рівні мовних одиниць;
- складний характер симптоматики та патогенезу мовленнєвих порушень;
- варіативність у порівнянні порушень різних рівнів мовленнєвої функціональної системи;
- порушення інтеріоризації мовленнєвих процесів;
- порушення швидкості, об'єму та якості обробки мовленнєвої інформації; значне зниження плануючої та когнітивної функції мови.

Як відомо, рівневий підхід під час аналізу мовлення та його порушень в логопедії та суміжних науках здійснюється переважно в діяльнісно-процесуальному та симптомологічному аспектах.

У сучасній психології та психолінгвістиці мова трактується як специфічна, ієрархічно організована мовленнєва діяльність. У структурі цієї діяльності виділяють різні етапи, фази, рівні (Л.С. Виготський, М.І. Жинкін, І.О. Зимня, О.М. Леонтьєв, О.О. Леонтьєв, О.Р. Лурія, Л.О. Чистович).

З метою дослідження структури мовленнєвого дефекту РВД необхідно орієнтуватися на рівні мовленнєвого розвитку при загальному недорозвиненні мовлення, визначені та обґрунтовані Р.Є. Левіною та групою науковців.

З метою цілеспрямованого вивчення цієї проблеми базовою можна вважати концепцію Р.Є. Левіної про рівневий підхід під час аналізу системних порушень мовлення у дітей із збереженим інтелектуальним розвитком. Відокремлення рівнів загального недорозвинення мовлення (ЗНМ) обумовлене складною структурою мовленнєвої діяльності, взаємозв'язком та взаємодією всіх компонентів мовленнєвої функції в процесі розвитку. Одночасно, Р.І. Лалаєва стверджує, що потрібно звернути увагу на те, що спираючись на цю концепцію, а також на положення про первинну та вторинну симптоматику, про загальні та специфічні закономірності порушеного розвитку, слід вважати недоцільним пряме співвіднесення рівнів мовленнєвого розвитку при ЗНМ у дітей без порушень у розвитку і РВД. Безумовно, розумовий (інтелектуальний) дефект має певний вплив на характер системного недорозвинення мовлення у цієї нозології дітей. У зв'язку з цим під час аналізу структури мовленнєвого дефекту у РВД необхідно враховувати не тільки загальні, а й специфічні закономірності проявів та механізмів системного недорозвинення мовлення, з'ясування співставлення порушень різних рівнів мовленнєвої діяльності і головне – етіологію і глибину первинного (ядерного) порушення.

Сучасне трактування структури дефекту (В.І. Бондар, Л.С. Виготський, О.Р. Лурія, В.І. Лубовський, О.М.Мастюкоіва, В.М. Синьов, Є.Ф. Соботовія, В.В. Тарачун, О.П. Хохліна, М.К. Шеремет) пов'язане не тільки з визначенням симптоматики, їх систематизацією, перерахуванням, групуванням явищ за їх зовнішніми ознаками, а головне – з визначенням глибини зв'язків, визначенням залежностей та відносин у середині симптомокомплексів.

Ґрунтуючись на вченні Л.С. Виготського про первинні та вторинні відхилення в розвитку аномальної дитини, на положенні про загальні та специфічні закономірності онтогенезу та дизонтогенезу, на рівневий підхід до аналізу мовленнєвого дефекту, в логопедії та суміжних науках формується сучасне уявлення по структуру мовленнєвого дефекту (Т.В. Ахутіна, Л.С. Волкова, С.Ю. Конопляста, Р.І. Лалаєва, О.М. Мастюкова, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, Л.С. Цветкова, М.К.Шеремет та ін.).

Поняття «структура мовленнєвого дефекту» передбачає розгляд не тільки симптомокомплексу мовленнєвих і немовленнєвих порушень але й визначення провідного дефекту, який є первинним, а також вторинної симптоматики, з'ясування відносин, взаємозв'язків симптомів різного рівня.

Під час з'ясування структури мовленнєвого дефекту важливим є виявлення симптоматики та механізмів порушень.

На сучасному етапі механізми мовленнєвих порушень досліджуються у різних аспектах: психофізіологічному, психологічному, психолінгвістичному. Відбір певного аспекту вивчення визначається метою,

завданнями, характером дослідження.

В логопедії «механізм» мовленнєвого порушення трактують як ланцюжок відхилень під час функціонування процесів та операцій, що поступово призводять до виникнення та розвитку різноманітних порушень мовлення.

Ураховуючи багаторівневий підхід до виникнення мовленнєвої діяльності аналіз структури мовленнєвого дефекту при розумовій відсталості доцільно, на нашу думку, розпочати з психолінгвістичного аспекту.

Цей аспект пов'язаний з дослідження специфіки формування різних компонентів мовної системи, дослідження операцій формування мовленнєвого висловлювання.

Ураховуючи особливості психічної діяльності у дітей з вадами інтелектуального розвитку [4] можна стверджувати про наявні суттєві порушення змістового рівня, операцій внутрішнього програмування мовленнєвого висловлювання. За дослідженнями Р.І. Лалаєвої у дітей з ПСРВ найбільш порушений семантичний компонент мовленнєвої системи: план змісту висловлювання, синтаксична структура висловлювання, семантичне значення висловлювання при цьому сенсомоторний рівень є відносно збереженим, оскільки в більшості випадків важкі порушення мовленнєвої моторики та сенсорно-перцептивного рівня спостерігаються на рівні сприймання мовлення.

Р.І. Лалаєвою були виділені певні типи структури мовленнєвого дефекту, що відрізняються характером та рівнем несформованості операцій продукування мовленнєвих висловлювань. До них належать:

I тип – мовленнєві порушення, механізми яких виступають структурною складовою провідного дефекту. Ці розлади мовлення визначаються спільним з основним дефектом чинниками: недорозвитком аналітико-синтетичної діяльності внаслідок дифузного ураження головного мозку, недорозвитком аналітико-синтетичної діяльності мовленневослухової системи, недорозвитком тонких диференційованих рухів артикуляційних органів, кінетичного та кінестетичного артикуляційного праксису внаслідок порушень аналітико-синтетичних ділянок кіркових зон мовленневорухової системи. При цьому типі структура мовленнєвого дефекту діагностується як неускладнене системне недорозвинення мовлення, що має вигляд недорозвитку фонематичних процесів, лексико-граматичної сторони мовлення, функціональної дислалії, легких порушень писемного мовлення.

II тип – ускладнений мовленнєвий дефект, при якому мовленнєві порушення, з одного боку, обумовлені провідним порушенням (недорозвитком аналітико-синтетичної діяльності) і є складовою частиною симптомокомплексу інтелектуального недорозвитку; з іншого – обумовлені чинниками, не пов'язаними з інтелектуальною вадою, але супроводжуючі її.

III тип – складний мовленнєвий дефект, в структурі якого виявляється поєднання основного порушення з іншими провідними порушеннями. У цьому випадку, поруч з дифузним ураженням головного мозку, має місце додаткова локальна патологія.

Аналізуючи вищевикладений матеріал можна зробити висновки, що під час вивчення особливостей структури мовленнєвого дефекту при легкому та помірному ступенях розумової відсталості потрібно враховувати наступні чинники:

1. етіологію виникнення первинного дефекту (розумової відсталості), глибину та поширеність ураження;
2. наявність системного недорозвинення мовлення, яке вимагає новітнього трактування (визначення глибини та специфіки порушення компонентів мовної та мовленнєвої системи) саме при розумовій відсталості;
3. сьогодні порушення мовленнєвого розвитку при розумовій відсталості визначають за психолого-педагогічною класифікацією Р.Є. Левіної, яка була розроблена для дітей з нормованим інтелектуальним розвитком, тому цей підхід вимагає поглибленого модифікованого трактування.

Корекція мовленнєвого розвитку РВД сьогодні в Україні залишається однією з найбільш складних і недостатньо вирішених проблем в логопедичній галузі.

Література

1. **Выготский Л.С.** Диагностика развития и педагогическая клиника трудного детства // Хрестоматия по патопсихологии, М., 1981. – С. 69. 2. **Лалаева Р.И.** Влияние интеллектуальной недостаточности на языковое развитие умственно отсталых школьников // В.І. Бондар, Е.А. Данілавічюте, В.В. Засенко, Є.Ф. Соботович. Теорія та практика сучасної логопедії. Збірник наукових праць : Вип. 1. – К. : Актуальна освіта, 2004. – 168 с. 3. **Лубовский В.И.** Общие и специфические закономерности развития психики аномальных детей // Дефектология. 1971. – № 6. – С. 16. 4. **Синьов В.М., Матвеева М.П., Хохліна О.П.** Психология речевого отсталого ребенка : Пособие для учителя. – К. : Знання, 2008. – С. 217 – 231.

References

1. **Vygotskiy L.S.** Diagnostika razvitiya i pedagogicheskaya klinika trudnogo detstva // Khrestomatiya po patopsikhologii, M., 1981. – p.69. 2. **Lalaeva R.I.** Vliyaniye intellektualnoy nedostatochnosti na yazykovoe razvitiye umstvenno otstalykh shkol'nikov // V.I. Bondar, E.A. Danilavichute, V.V. Zasenka, E.F. Sobotovitch. Teoriya ta praktyka sychasnoi logopedii. Zbirnyk naykovih prats : Vyp. 1. – K. : Aktyalna osvita, 2004. – 168 p. 3. **Lubovskiy V.I.** Obshchie i spetsificheskie zakonomernosti razvitiya psikhiki anomalnykh detey //

Defektologiya. 1971. –№ 6. – p.16. 4. Synov V.N., Matveeva M.P., Khokhlina O.P. Gsikhologiya rozumovo vidstaloi dytyny : Pidruchnik. – K. : Znannya, 2008. – p.217 – 231.

Боряк О.В. Характеристика структуры мовленнєвого дефекту у дітей з вадами інтелектуального розвитку

У статті зроблена спроба визначити структуру мовленнєвого дефекту у дітей з вадами інтелектуального розвитку (з помірним ступенем розумової відсталості). В результаті аналізу літературних джерел були визначені провідні теоретичні концепції які, на думку автора, можна вважати базовими під час визначення специфіки структури мовленнєвого дефекту у визначеної нозології дітей. Цими базовими концепціями є: теорія про співвідношення мислення та мовлення, про первинні та вторинні порушення, про загальні та специфічні закономірності в психічному розвитку, про рівневі структурі мовленнєвого процесу.

Ключові слова: діти з вадами інтелектуального розвитку, помірний ступінь розумової відсталості, структура мовленнєвого розвитку, компоненти мовленнєвої системи.

Боряк О.В. Характеристика структуры речевого дефекта у детей с нарушениями интеллектуального развития

В статье сделана попытка определить структуру речевого дефекта у детей с нарушением интеллектуального развития (умеренной степенью умственной отсталости). В результате анализа литературных источников были определены ведущие теоретические концепции которые, по мнению автора, можно считать ведущими во время определения специфичности структуры речевого дефекта у умственно отсталых детей. Этими базовыми концепциями есть: теория про соотношение мышления и речи, о первичном дефекте и вторичных нарушениях, про общие и специфические закономерности в психическом развитии, про уровневые структуры речевого процесса.

Ключевые слова: дети с нарушениями интеллектуального развития, умеренная степень умственной отсталости, структура речевого развития, компоненты речевой системы.

Boryak O.V. The characteristic of structure speech defects in children with impaired intellectual development

The article attempts to determine the structure of the speech defects in children with infringement of intellectual development (moderate mental retardation). As a result of the analysis of literary sources were identified leading theoretical concepts which, in the author's opinion, can be considered to be leading in determining the nature of the structure of speech defects of mentally retarded children. These basic concepts are: theory about the correlation of thinking and speech, about the primary defect and secondary violations, about General and specific regularities in psychic development, Pro-tiered structure of the speech process.

Keywords: children with cognitive disabilities, reasonable degree of mental retardation, the structure of the speech development, speech system components.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2013 р.

Статтю прийнято до друку 25.10.2013 р.

Рецензент: д. п. н., проф. Шеремет М.К.

УДК 372.8: 796.612

**МОЖЛИВОСТІ СЕНСОРНИХ АНАЛІЗАТОРІВ СЛІПИХ УЧНІВ
У СПРИЙМАННІ ІНФОРМАЦІЇ ТА КОРИГУВАННІ ЦИКЛІЧНИХ ВПРАВ**

Вихляєв Ю. М.

доктор педагогічних наук, професор

Загорська З. І.,

Вернігорова О. С.,

Рудяк С. В.

Постановка проблеми. Розумовий та фізичний розвиток сліпих учнів багато в чому залежить від розробки нових методик і технологій навчання, що неможливо без чіткого розуміння ролі сенсорних аналізаторів у процесі засвоєння сліпими учнями загальноосвітніх дисциплін та фізичних вправ. Слуховий та тактильний аналізатори разом з руховим аналізатором відіграють дуже важливу роль у навчальному процесі сліпих учнів, побуті, спортивно-оздоровчій та виробничій діяльності. Якщо в процесі засвоєння загальноосвітніх дисциплін, зокрема, читанні тексту за шрифтом Брайля, ми можемо говорити про співдружність тактильного та рухового аналізаторів, а при прослуховуванні тестів або розповіді вчителя основним каналом сприймання інформації є слуховий аналізатор, то при виконанні фізичних вправ та виробничих дій керування руховими діями сліпих виконує руховий аналізатор, який використовує кінестетичні, тактильні, звукові сигнали з метою корекції напрямку та якості виконання тих чи інших прямувань. Але роль і можливості слухового та тактильного сенсорних аналізаторів у засвоєнні сліпими учнями загальноосвітніх дисциплін та фізичних вправ ще недостатньо вивчені.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Навчальний процес у спеціальній школі для сліпих привертає увагу багатьох дослідників, які визнають провідну роль слухового аналізатора у засвоєнні загальноосвітніх та спеціальних дисциплін [4, 9]. Як вказує І.С. Моргулис [4], навчальний процес у сліпих дітей з